

ISIKO LISIKO NGELIMI

Esinye nesinye isizwe sinelimi eliligugu kiso. AmaNdebele njengesinye seentjhaba ezikhona anelimi azikhakhazisa ngalo godu alithatha njengegugu lawo. Umuntu ongasilo iNdebele angakghona ukuzikhakhazisa ngelimi nesiko lesiNdebele na? Umuntu ongasilo iNdebele ngokubelethwa angakghona ukukhuluma ilimi lesiNdebele ukudlula iNdebele na? Umuntu ongasilo iNdebele angakghona ukwenza isiko lesiNdebele? Angakghona ukufunda nokufundisa amaNdebele ilimi lesiNdebele na? Le mibuzo ethanda ukuba mraro ezizweni ezihlukileko. Ilimi nesiko ziyahlobana. Angekhe wazwisisa isiko lakosobantu ngaphambi kokufunda ilimi lesizwe lesi. Abantu abathileko bahlukaniswa kabanye abantu besizwe esithileko ngelimi abalikhulumako. Isiko nelimi ziyakhambisana. Ngokuya kukaWebb noKembo-Sure (2000), ilimi nesiko kuzizinto ezimbili ezihlukileko. Kanengi kuyenzeka bona uyalazi ilimi kodwana kwenzeke ungalazi isiko. Lo mraro omkhulu esizweni sekhethu ngombana abantu abanengi abahlukanisi ilimi nesiko.

Ilimi liyikoloyi elayitjha isiko. Isiko livela ngelimi. Isiko lidluliselwa eenzukulwaneni ngokusetjenziswa kwelimi. Ilimi liqakatheke khulu ngombana limumethe isiko kodwana isiko alikamumethi ilimi. Liyindlela abantu abakhuluma ngayo ngokusebenzisa amatjhada aphinyiswako ukuze kubumbeke ilimi elikhulunywa sisizwe esithileko. Boke abantu bakhuluma amalimi ahlukileko bese kulandela amasiko ahlukileko. Ilimi liza ngaphambi kwesiko. Ilimi liqakatheke khulu kunesiko ngombana lihlanganisa isizwe nofana isitjhaba esithileko ukuze sikhone ukwenza isiko laso – isizwe lesi sizabe sihlanganiswe lilimi. Indlela esikhuluma ngayo itjengisa isiko esiwela ngaphasi kwalo bese lokho kuhlathululeke umlando wemvelaphi yethu.

Isiko kuyinjayelo yokwenziwa kwezinto ngokwekololelo efundwako bese idluliselwa kwabanye abantu kilesi sizwe esithileko. Ngokunaba kwalo isiko, akusilula bonyana umuntu ngamunye azi zoke izakhi nofana iinkhekhe zesiko. Umuntu ngamunye kukhona akwazi khulu esikweni. Akekho umuntu owazi isiko loke ukusukela ekuthomeni ukufikela ekugcineni ngombana lineengaba nezakhi ezinengi ezihlukileko. Ikolo iyingcenywe yesiko ngombana isiko lisisekelo nofana isendlalelo sekolo. Isiko likhuthaza ilimi esilikhulumako njengokusetjenziswa kwamagama athileko ukuze kusekeleke isiko lethu. Ubudlelwano bokusebenzisa isiko bulethwa lilimi. Ukunotha kwelimi kunothisa isiko bese liyakhula ngokulisebenzisa nofana ngokulilandela. Isiko liletha ukuzwana esizweni esisebenza ngalelosiko, godu liletha indlela yokuziphatha kwesizwe lesi. Liqakathekile isiko bona lifundwe godu lidluliselwe esizukulwaneni ngombana nawufunda isiko ngelimi lakho kuba lula ukulizwisisa.

Itshwayo eliqakatheke kwamambala, ekulitshwayo lesiko, lilimi. Amatjhada akhulunywako ajamiselela ilimi okulitshwayo lomqondo ohlathululwako. Ilimi limatshwayo wamatjhada akhulunywa sisizwe esithileko esilandela isiko elithileko. Ilimi liyafundwa. Umntwana ufunda ilimi kumbelethi wakhe nofana ebantwini ahlala nabo esikhathini esinengi. Lokhu kutjho bonyana umntwana nakahlala nesizwe nofana isitjhaba esithileko kodwana angasiwo umhlobo loyo, uzokwazi khulu ukukhuluma ilimi elikhulunywa sisizwe leso ukudlula lelo abelethwe ngalo. Nangabe ngikhule ngihlala nabantu abakhuluma isiPedi kodwana ngibeletswa maNdebele, ngizokwazi isiPedi khulu ukudlula isiNdebele – khulukhulu nangikhuliswa ngalo ilimi lelo. Lokho kurage, bekufikele lapho ngifunda khona ilimi lesiPedi esikolweni bengilifundise neenkolweni. Kuyafana nesiNdebele. Loyomntwana uzabe aliNdebele kodwana afundisa amaPedi ilimi lawo. Lokhu kufakazeleke esitjhabeni samaNdebele afundiswa isiNdebele babantu abangasiwo amaNdebele. Babafundisa isikhabo ngombana bebasazi baneziqo zefundo begodu banelwazi lelimi lesiNdebele. Ngalokho ungatjho bonyana umuntu ongasilo iNdebele angafundisa iNdebele ilimi lesiNdebele? Iye kunjalo. Kuyakghoneka. Nangabe umuntu womhlobo omunye wazi isiNdebele ngokungeneleleko angafundisa amaNdebele ilimi lawo.

Isiko libunjwa lilimi, mithetho yokuziphatha, iindlela zokuphila, iminyanya, ukuzithabisa, ukudla nobukghwari. Indlela esenza ngayo izinto ikhombissa isiko esililandelako. Kuqakathekile ukwazi amasiko ahlukileko ukuze sikghone ukwamukela nokubekezelela eminye imihlobo yabantu namasiko wabo. Omunye umhlobo wesizwe kungenzeka wazi isiko lakosobantu bekufikele lapho sele kuba ngiwo umhlobo lowo ofundisa godu odlulisela isiko lelo kesinye isizukulwana. Nangabe wazi isiko lengoma yesiNdebele, kodwana wena umuPedi, ungakghona ukurhola phambili ingoma yamaNdebele. Lokhu kufakazeleke ngesikhathi seKosi uNyabela lapho amaPedi bekunguwo ebekade sele awisela amaNdebele – kulapho kwaba khona ilimi lesiPedi engomeni yesiNdebele. Kulapho kwabakhona ukuhlangana kwesiko yengoma yesiPedi nesiNdebele. Isiko nelimi ziyakhambisana kodwana akusiyo into yinye. Ukuthathelana kwezizwe kwenza bona kungasaqalwa isibongo nofana ubuzwe nofana umhlobo wesitjhaba nobuhlanga umuntu avela kibo nakuqatjhwako emisebenzini yeenkhundla. Kuqalwa ikghono namakghonofundwa kunye nefundo. Isibonelo: abafundi abanengi eYunivesithi yeMpumalanga abamaSwati bafunda isiNdebele. Lokho kutjho bonyana isizwe samaNdebele, eminyakeni ezako, sizokufundiswa maSwati ilimi lesiNdebele. Nangabe lokho kubamraro emaNdebeleni, kuzakuba kufadalala kwelimi lesiNdebele ngombana kuzabe kutlhogeka abotitjhere ababeletswa maNdebele. Nangabe nangembala bakhona abotitjhere abamaSwati abafunde bebaphasa ilimi lesiNdebele ukudlula abafundi abamaNdebele, umraro awukho akufundise amaSwati afundise isiNdebele begodu apha neenkundla zesiNdebele. Lokhu kuzabe kuya ngekghono, ilemuko, ilwazi, iziqu zefundo namakghonofundwa.

Yeke-ke, sibonile bonyana kuyakghoneka ukuthathelana ngokomtjhado kwezizwe esihlukileko okuzokugcina ngokuthi umuntu welimi nesiko elithileko agcine angusolwazi welimi nesiko angakabelethwa ngalo. Ngokuzwisisa umahluko hlangana kwelimi nesiko, sifundile bonyana ilimi liza ngaphambi kwesiko. Sifundile godu bonyana ilwazi lelimi elilethwa ngezinye izizwe, ukufunda nerhuluphelo yezinye izizwe elimini lesiNdebele kungenza bonyana isiNdebele sigcine siphethwe, sikhulunywa, sisetjenziswa ngezinye iintjhaba. Ukuzinikela nokufunda ngokuzikhandla kwabafundi abangasiwo amaNdebele nabafunda ilimi lesiNdebele emazikweni aphezulu wezefundo kwenza godu kusazokwenza bonyana isiNdebele sifundiswe ngezinye izizwe nofana iintjhaba. Lokhu kufakazelwa liqiniso lokuthi kunamaNdebele amanengi afunde abe afundisa amaZulu ilimi lawo. Ubunengi bamaNdebele la ngilawo afunda isiZulu kade isiNdebele sisakhasa. Ngalokho-ke angekhe kubemraro wezinye izizwe nazizimiseleko ukuthumba isiNdebele zithuthukise ilimi ngombana ukufadalala kwelimi kuzabe kukuphela kwesiko. Ukuphela kwelimi nesiko kuzabe kukuphela kwesizwe nofana kwesitjhaba.

Nom. Vincent Mahlangu – uSihlalo weBhodi yeZwelo ke yeLimi lesiNdebele